FAKTŲ TIKRINIMO PRIEMONIŲ RINKINYS

Vilnius, 2025 m. lapkritis

Konsoliduotas metodikų, įrankių ir išteklių, vadovas veiksmingam faktų tikrinimui

ATEITININKŲ FEDERACIJA, LIETUVA
„DECIDE“ PROJEKTAS

Co-funded by the European Union

Turinys

Įvadas 2
Pradmenys ir pagrindinės sąvokos 5
Faktų tikrinimo pradžia 9
Darbo eigos 15
Įrankiai ir metodai 20
Europos atvejų analizė 24
Šalių gairės 27
Išvada 29
Priedai 30

u ime obitelji
World Youth Alliance Southeast Europe
PLATTFORM CHRISTDEMOKRATIE
ATEITININKAI

Co-funded by the European Union

Įvadas

Apie Faktų tikrinimo ambasadorių programą

Faktų tikrinimas – tai procesas, kurio metu tikrinama, ar teiginys, vaizdas, statistika ar istorija yra tiksli. Tai reiškia informacijos atsiekimą iki patikimų pirminių šaltinių, konteksto patikrą ir aiškų pažymėjimą, kas yra tiesa, melas, klaidinanti ar nepatikrinta informacija – su skaidriai pateiktais įrodymais.

Kodėl šiandien tai taip svarbu?

Informacijos perteklius: Kasdien matome tūkstančius įrašų; netiesa plinta greičiau nei pataisymai.

Dirbtinio intelekto sukurtas turinys: giluminės klastotės („deepfake“) ir sintetiniai tekstai daro klastotes labai įtikinamas.

Didelės rizikos sprendimai: klaidinga informacija gali paveikti rinkimus, sveikatos pasirinkimus, viešąjį saugumą.

Pasitikėjimas ir atskaitomybė: nuoseklus tikrinimas padeda atkurti pasitikėjimą institucijomis ir žiniasklaida.

Pilietinis atsparumas: faktus išmananti visuomenė sunkiau manipuliuojama.

Faktų tikrinimo ambasadorių programa sukurta tam, kad stiprintų medijų raštingumą, kritinį mąstymą ir pilietinį atsparumą visoje Europoje. Ji siūlo struktūruotą, bet lengvai pritaikomą sistemą, padedančią dalyviams atpažinti, patikrinti ir atsakingai komunikuoti tikslią informaciją. Metodologija išskiria devynias gaires ir įgyvendina jas per keturias integruotas įgyvendinimo dalis.

Ši medžiaga parengta naudojant medžiagą, pristatytą gyvame renginyje – medijų raštingumo dirbtuvėse „Kaip atpažinti ir kovoti su dezinformacija“, vykusiose Vilniuje, Lietuvoje, 2025 m. spalio 10–12 d., ir papildyta viešais informacijos šaltiniais pagal lektorių rekomendacijas. Informacijos apdorojimui buvo naudojami DI įrankiai.

Dėkojame prof. dr. Dariui Pilkynui ir doc. Liutaurui Ulevičiui iš Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto, Jovitei Tautkevičiūtei-Kalinauskienei iš projekto *Debunk.org* už pateiktą teorinę medžiagą ir Arnui Jasinskui iš Ateitininkų federacijos už gyvai pravestą seminarą apie dezinformaciją, kurio įžvalgos buvo naudingos rengiant šį rinkinį.

Co-funded by the European Union

Vizija

Pagrindinė Faktų tikrinimo ambasadorių programos vizija – įgalinti patikimus bendruomenių narius atpažinti, tikrinti ir atsakingai komunikuoti faktus, kad bendruomenės taptų atsparesnės mis/dezinformacijai ir galėtų priimti geresnius sprendimus.

Programos tikslai

Žinios: dalyviai gali apibrėžti misinformaciją, dezinformaciją, propagandą; aprašyti dažniausias taktikas; paaiškinti ABCDE ir OSINT pagrindus.

Gebėjimai: dalyviai gali atlikti 5–10 minučių trijažą, tikrinti vaizdus / vaizdo įrašus / tekstą ir dokumentuoti skaidrią argumentavimo grandinę.

Nuostatos: dalyviai bendrauja pagarbiai, vengia konfrontacijos, pirmenybę teikia aiškumui, empatijai ir tikslumui.

Praktika: kiekvienas dalyvis parengia vieną trumpą faktų patikrą ir vieną bendruomenei pritaikytą sklaidos („outreach“) planą.

Dauginimas: per 60 dienų nuo sertifikavimo surengiama bent viena vietinė trumpa mokymų sesija (60–90 min.).

Kam skirtas šis priemonių rinkinys

Šis rinkinys padeda ambasadoriams paversti kritinį mąstymą nuoseklia kasdiene praktika: kaip pastebėti abejotinus teiginius, juos efektyviai patikrinti ir atsakingai komunikuoti išvadas savo NVO ir platesnėse bendruomenėse. Jis orientuotas į užduotis: pirmiausia – trumpi paaiškinimai, po jų – konkretūs veiksmai, kuriuos galite atlikti per 5/10/30 minučių, plius pavyzdžiai ir darbo lapai. Perskaitykite jį vieną kartą kaip „žemėlapį“, tada grįžkite planuodami mokymus, reaguodami į incidentus, mentoriaudami naujus ambasadorius. Į rinkinį žiūrėkite kaip į praktinį „lauko vadovą“, o ne teorinį skaitinį, ir naudokitės greitosiomis kortelėmis bei nuorodomis. Rezultatas – bendra kalba, aiškios darbo eigos ir kokybės „bazinis lygis“.

Šį rinkinį naudosite tam, kad:

Greitai įvertintumėte teiginius ir šaltinius net ir esant laiko spaudimui.

Pasirinktumėte tinkamus tikrinimo įrankius ir darbo eigas.

Aiškiai ir pagarbiai paaiškintumėte savo argumentavimo eigą ne ekspertams.

Sustiprintumėte savo NVO komunikaciją patikimomis, dokumentuotomis patikromis.

Kas yra šiame rinkinyje

Rinkinys remiasi aiškiomis sąvokomis – misinformacija, dezinformacija ir malinformacija – ir įpročiais, tokiais kaip lateralinis skaitymas ir kilmės (provenance) tikrinimas, išankstinis „imunizavimas“ / paneigimas (inoculation / prebunking) bei griežta šaltinių atranka, siekiant, kad kiekviena patikra būtų pakartojama. Jame šiuolaikinė dezinformacija aprašoma kaip greita, lengvai didinamo masto sistema, kurioje svarbiau dėmesio pritraukimas ir tapatybės signalai, o ne pats kanalas; kartu pabrėžiama, kad skaidrus tikrinimas, archyvai ir kilmės standartai išlieka geriausiu „svertu“.

Praktinis ABCDE objektyvas perkelia darbą nuo reakcijų į pavienius įrašus prie sisteminio matymo: Actor (veikėjas), Behaviour (elgsena), Content (turinys), Degree (mastelis), Effect (poveikis) – naudojamas tam, kad nuspręstumėte, ar / kur įsikišti ir kiek stipriai.

Šioje dalyje taip pat aiškinama, kodėl žmonės tiki neteisinga informacija (patvirtinimo ir prieinamumo šališkumai, motyvuotas mąstymas, klasikinės propagandos priemonės), rekomenduojamas „pirmiausia tiesa“ principas ir pagarbi žinutė, kad būtų išvengta atatrankos (backfire). Paaiškinamas DI vaidmuo tiek kuriant, tiek amplifikuojant turinį ir nurodomi atsakomieji veiksmai: tikrinti kilmę, naudoti vizualinę / garso forensiką (kadrus, atvirkštinę paiešką), archyvuoti kiekvieną žingsnį ir komunikuoti neapibrėžtumą.

Laike apribotos 5/10/30 min. darbo eigos paverčia teoriją pakartojamais veiksmais. 5 minučių SIFT trijažas padeda išvengti netyčinio klaidinančio turinio amplifikavimo; 10 minučių eiga pateikia trumpą verdiktą su pasitikėjimo žyma; 30 minučių patikra dokumentuoja ABCDE, kontekstą, etiką ir proporcingą atsaką su viešai skelbiamu paaiškinamuoju šablonu.

Skyriuje „Įrankiai ir technikos“ detaliai aprašomas praktinis „kaip“: kilmės ir šaltinio atranka, atvirkštinė vaizdų ir kadrų paieška, citatų ir skaičių tikrinimas, domenų / svetainių forensika (klastotės, rašybos klaidos), socialinių tinklų trijažas, OSINT geolokacija ir chronolokacija, kampanijų raštų atpažinimas taikant ABCDE, pažeidžiamumo lęšis atsakui pritaikyti, griežtas archyvavimas ir atsekamumas. Pateikiama ir „ką naudoti kada“ atmintinė, ir atsako matrica, siejanti Degree × Effect su mažiausiai amplifikuojančiais, bet tinkamais veiksmais.

Etikos ir atsakomybės gairės – žalos minimizavimas, privatumo apsauga, neapibrėžtumo rodymas, atitiktis duomenų apsaugos taisyklėms – kartu su kokybės kontrolės sąrašu daro rezultatus saugesnius ir pakartojamus.

Galiausiai, Europos atvejų apžvalgos (pvz., operacija „Doppelgänger“, MH17, 2023 m. Slovakijos rinkimų išvakarėse paskelbtas DI garso įrašas, Zelenskio deepfake, Lietuvos hibridinės atakos) paverčia metodus praktiniais įgūdžiais per 30 minučių laboratorijas, kuriose derinama tikrinimo praktika, ABCDE žemėlapiai ir proporcingo atsako planavimas.

Pradmenys ir pagrindinės sąvokos

Prieš pradedant ką nors tikrinti, svarbu suprasti, su kokio tipo informacija susiduriate. Aiškūs apibrėžimai padeda išvengti sumaišties ir palaikyti konstruktyvias diskusijas. Naudokite juos planuodami, aptardami ir tarpusavyje susiedami sąvokas savo vidiniuose dokumentuose. Atkreipkite dėmesį į dažnas painiavas, pavyzdžiui: ketinimo aspektą (misinformacija vs dezinformacija), dažnai pamirštamą malinformaciją. Kiekvienam terminui pravartu turėti dviejų eilučių pavyzdį ir nuorodą „Taip pat žiūrėti“ į metodus.

Klaidinančios ar neteisingos informacijos tipai:

Misinformacija – klaidinga informacija, kuria dalijamasi be ketinimo pakenkti. Dezinformacija – klaidinga informacija, kuri sąmoningai kuriama ar platinama siekiant apgauti.

Klaidinga informacija – tikra informacija, naudojama iš konteksto ar specialiai pakreipta, kad sukeltų žalą (pvz., doksinimas).

Kitos svarbios sąvokos:

Verifikacija vs validacija. Verifikacija tikrina faktus („kas įvyko?“). Validacija tikrina išvadą ir metodą („ar įrodymai pagrindžia teiginį?“).

Lateralinis skaitymas ir kilmė. Vietoj to, kad pasiliktumėte viename puslapyje, atsidarote naujus skirtukus ir tikrinate, kas yra šaltinis. Prieš įsitraukdami į turinį, atsakykite į klausimus: kas / ką / kur / kada / kodėl.

Imunizavimas / prebunkingas. Žmonių perspėjimas prieš jiems susiduriant su manipuliacija. Trumpas, proaktyvus perspėjimas + manipuliacijos pavyzdys padeda ugdyti atsparumą prieš ekspoziciją.

Šaltinių atranka (source triage). Kas paskelbė? Koks ankstesnis patikimumas? Kokios kompetencijos / ekspertiškumo pretenzijos? Finansavimas? Kas dalijosi toliau?

Visuomenės pažeidžiamumai. Poliarizacija, žemas medijų raštingumas, nelygybė, silpnas kibernetinis saugumas, žemas pasitikėjimas institucijomis, silpnas platformų reguliavimas – visa tai didina FIMI (false / misleading information) riziką.

Atsekamumas. Kiekviena jūsų skelbiama patikra turi būti pakartojama kolegos, remiantis jūsų užrašais, nuorodomis ir archyvuotais įrašais.

Trumpus apibrėžimus ir pavyzdžius žr. Žodynėlyje

Trumpa šiuolaikinės dezinformacijos istorija

Ikiskaitmeninės šaknys (XIX a. pab. – XX a. vid.). Gerokai prieš internetą valstybės ir politiniai judėjimai išmoko naudoti gandus, suklastotus dokumentus ir masinę žiniasklaidą kaip ginklą. XX a. pradžioje laikraščiai ir plakatai tapo pramoninio masto propagandos kanalu; Pirmasis ir Antrasis pasauliniai karai profesionalizavo emocinį rėminimą, atrinktų statistinių duomenų naudojimą ir „kitų“ demonizavimą. Radijas ir kino kronikos sumažino platinimo kainą ir padidino rizikas: užėmęs transliacijos bokštą galėjai per naktį formuoti visos šalies „realiją“. Šie laikotarpiai paliko dvi pamokas: kanalai keičiasi, bet psichologiniai svertai – baimė, tapatybė, nuoskaudos – išlieka stebėtinai stabilūs; platinimo kontrolė yra galia.

Šaltojo karo „aktyviosios priemonės“ (1945–1991). Sovietų ir Varšuvos pakto tarnybos vykdė daugiamečius įtakos projektus, jungiančius klastotes, priedangos žiniasklaidos priemones ir „nutekintus“ pasakojimus. Žymiausias pavyzdys – KGB ir Stasi operacija dėl AIDS: nuo 9-ojo dešimtmečio vidurio buvo palaipsniui platinami straipsniai, teigiantys, kad ŽIV yra JAV sukurtas biologinis ginklas; ši istorija „išplauta“ per užsienio laikraščius ir pseudoekspertus, kol nuskambėjo visame pasaulyje. Po Šaltojo karo pareigūnai patvirtino operacijos autorystę; istorikai vėliau patikslino jos kodinį pavadinimą – „Denverio operacija“ (plačiau žinoma kaip „Operation INFEKTION“). Šios kampanijos žala visuomenės sveikatai – pasitikėjimo stoka ir rizikingas elgesys – yra pamokantis pavyzdys, kiek daug kainuoja dezinformacija.

Komercinis internetas ir paieškos era (1990-ieji–2008). Žiniatinklis pakeitė „vartų saugotojus“. Paieškos sistemos ir ankstyvieji forumai sukūrė naujus motyvus: pritraukti dėmesį, pakilti rezultatų sąraše, monetizuoti per reklamas. „Turinio fermos“ ir lengvai kuriami tinklaraščiai ištrynė ribas tarp nuomonės, gandų ir žurnalistikos. Forumai ir grandininiai el. laiškai normalizavo „lygiareikšmį tikėjimą bičiuliu“ – pažįstami pranešimai imti laikyti patikimais net nepatikrinus. Čia išryškėjo schema: optimizuok paspaudimus, o paskui „prisiūk“ naratyvą – tai dar labiau sustiprėjo socialinių tinklų eroje.

Platformų dominavimas ir algoritminės srovės (2008–2013). „Facebook“ naujienų srautas, „YouTube“ rekomendacijos ir „Twitter“ (X) „trending“ sąrašai padarė platinimą ir asmeniškai pritaikytą, ir netransparentų. Mikrotikslinės reklamos leido labai pigiai testuoti ir tobulinti žinutes. Platformų valdymo modelis – reaktyvus, didžiuliu mastu – sunkiai tvarkėsi su koordinuotais tinklais, netikromis paskyromis ir „įsitraukimo manipuliacijomis“, kurios išnaudoja naujumą, pyktį ir tapatybės jausmą.

Tinklų operacijos tampa „mainstream“ (2014–2018). Rusijos informacinės operacijos apie Ukrainą ir Vakarų rinkimus atskleidė kryžminės platformų koordinacijos mastą. „Internet Research Agency“ (IRA) valdė tūkstančius personų, puslapių ir grupių, kad išnaudotų socialinius plyšius; JAV tyrimai ir Senato žvalgybos komitetas dokumentavo apimtį ir taktikas, o platformos pradėjo masiškai šalinti IRA turtą. Tuo pat metu 2014 m. numuštas MH17 reisas virš Ukrainos sukėlė greitą konkuruojančių naratyvų, pakoreguotų vaizdų ir oficialių

klaidinančių pareiškimų ciklą; atvirų šaltinių tyrėjai (ypač Bellingcat) atsakė geolokacijos, ginklų sistemos atsekimo ir laiko juostos rekonstrukcijomis – tai tapo lūžio tašku OSINT vaidmeniui demaskuojant valstybinę dezinformaciją.

Šifruoti pokalbiai, marginalios platformos ir „infodemija“ (2019–2021). Susirašinėjimo programėlės ir alternatyvios platformos sumažino moderavimo matomumą ir padidino „virališkumą“ uždarose tinkluose. Per COVID-19 pandemiją Pasaulio sveikatos organizacija situaciją pavadino „infodemija“ – informacijos (tiesos, melo ir visko tarp jų) pertekliumi, kuris kėlė sumaištį ir skatino pavojingą elgesį. Pandemijos metu įsigalėjo „tapatybei pritaikytos realybės“ – bendruomenės iš memų, vaizdo įrašų ir sufabrikuotų ekrano nuotraukų susikūrė savus pasaulius greičiau, nei institucijos spėjo reaguoti.

Karas ir platformos sutinka OSINT mastu (2022–2023). Rusijos plataus masto invazija į Ukrainą paspartino tiek manipuliaciją, tiek atsakomąją veiklą. Įtakos tinklai naudojo klonuotus portalus ir apsimetė oficialiomis svetainėmis – ryškiausias pavyzdys operacija „Doppelgänger“, nukreipta prieš Europos žiniasklaidą ir ministerijas, siekiant skleisti antiukrainietiškus naratyvus ir mažinti paramą. Tuo metu OSINT bendruomenės ir profesionalios redakcijos sujungė metodus – palydoviniai vaizdai, jutiklių duomenys, vietiniai video – ir tokiais tyrimais realiu laiku atsakinėjo į teiginius, perkeldamos „svorį“ link skaidraus tikrinimo.

Generatyviojo DI era (2023–2025). Pigi sintezė pakeitė kainodarą: tekstas, vaizdai, balsai ir video gali būti fabrikuojami arba subtiliai iškraipomi mastu; mažai pastangų reikalaujantys veikėjai gali kurti „kiekio, o ne kokybės“ kampanijas, kurios atrodo pakankamai tikroviškos, kad perbraukiant pro šalį atrodytų įtikinamos. Pasaulio rinkimuose pradėjo ryškėti realios žalos: 2024 m. sausį DI sugenerinti automatiniai skambučiai, imituojantys prezidentą Bideną, bandė atgrasyti rinkėjus nuo balsavimo Naujojo Hampšyro pirminiuose rinkimuose; JAV reguliuotojai reagavo uždrausdami DI balsus roboskambučiams ir skirdami baudas bei kaltinimus organizatoriams ir operatoriams. Tuo pat metu platformos ir leidėjai pradėjo testuoti kilmės įrankius, tokius kaip C2PA / Content Credentials, kurie įterpia patikrinamą redagavimų istoriją į failus; tai viltingas kelias, tačiau priklauso nuo visos ekosistemos pritaikymo ir aiškios naudotojo sąsajos.

Europos reguliacinis posūkis (2022–2025). ES papildė savanoriškas priemones privalomomis taisyklėmis. Sustiprintas Dezinformacijos praktikų kodeksas (2022) paskatino platformas, reklamos tinklus ir faktų tikrintojus įsipareigoti demonetizacijai ir skaidrumui, nors vertinimai rodo nevienodą laikymąsi. Skaitmeninių paslaugų aktas (DSA) nustatė teisinius įsipareigojimus ir vykdymo priemones (nuo 2024-02-17 visiškai taikomas didžiosioms platformoms), įskaitant sisteminių rizikų (pvz., dezinformacijos) vertinimus, duomenų prieigą tyrėjams ir dideles baudas už pažeidimus.

Kas iš tiesų pasikeitė, o kas ne. Medijos evoliucionavo nuo spaudos prie transliacijų, nuo srautų prie modelių, bet žaidimo knyga vis dar gręžiasi apie dėmesio užgrobimą, tapatybės

signalus ir naratyvų kartojimą. Pigesnė kūryba ir netransparenti kuracija (rekomendacijų sistemos, privatūs kanalai, šifruotos grupės) palenkė lauką masto ir greičio naudai. Tačiau skaidrus tikrinimas, atviri archyvai ir kilmės standartai suteikia gynėjams svertą – ypač kai juos lydi prebunkingas ir bendruomenėse įsišakniję žinutės nešėjai.

Faktų tikrinimo pradžia

Prieš pradedant patį faktų tikrinimo procesą, verta suprasti, kaip veikia misinformacija ir kodėl net protingi žmonės tiki klaidingais dalykais. Trumpai aptarsime, kada ir kaip reaguoti, ir faktų tikrinimo etiką.

Suderinus sąvokas, pereisime prie 5/10/30 darbo eigų „gyvoje“ veikloje. Konkrečius metodus rasite skyriuje „Įrankiai ir technikos“, o pilnus pavyzdžius – Europos atvejų analizėse. Galiausiai, pristatysime šalių gairių rinkinius („playbook“) projekto šalims, parodant, kaip lokalizuoti anksčiau aptartus metodus ir kokiais patikimais šaltiniais naudotis. Gairių rinkinį galima sukurti bet kuriai šaliai, remiantis pateiktais pavyzdžiais.

Apibendrinant:

1. Pradėkite čia, kad susiderintumėte dėl sąvokų ir etikos.
2. Pereikite prie Darbo eigų (5/10/30) – žingsnis po žingsnio veiksmų.
3. Kreipkitės į „Įrankius ir technikas“, kai reikia tikrinti vaizdus, skaičius, citatas, tinklus.
4. Analizuokite Europos atvejus, kad pamatytumėte darbą nuo pradžios iki pabaigos.
5. Atsiverskite šalies gairių rinkinius, kai veikiate konkrečioje vietoje.

Kaip veikia dezinformacija

Dezinformacija – tai ne tik klaidingas įrašas ar sufabrikuotas vaizdas, o visa sistema. Ji plinta dėl to, kaip informacija kuriama, dalijamasi ir kaip į ją reaguojama internete. Suprasdami šią sistemą, ambasadoriai gali greičiau atpažinti pasikartojančius raštus ir pasirinkti tinkamą atsaką.

1. Viskas prasideda nuo veikėjo

Kažkas sukuria ar amplifikuoja klaidinantį turinį. Tai gali būti:

- Asmuo, turintis tvirtą nuomonę
- Koordinuota grupė arba tinklas
- Botas arba automatizuota paskyra
- Žiniasklaidos priemonė su darbotvarke
- Valstybės veikėjas, bandantis paveikti nuomonę

Pagrindinis klausimas: *kam naudinga, jei žmonės tuo tiki?*

2. Naudojamas strateginis elgesys

Dezinformacija retai plinta atsitiktinai. Įprastas elgesys apima:

- tas pats pranešimas skelbiamas per daugybę paskyrų;

- vartojama emocinga kalba, kuri provokuoja reakcijas;
- automatizuojami įrašai, kad padidėtų srautas;
- mokama už reklamas ar turinio „boostinimą“;
- naudotos įtartinos nuorodos ir peradresavimai.

Toks elgesys padeda melagingiems teiginiams greičiau pasiekti daugiau žmonių.

3. Turinys formuojamas taip, kad sukeltų emocijas

Dezinformacija geriausiai veikia, kai žmonėms kyla:

- pyktis,
- baimė,
- pasididžiavimas,
- grėsmės ar nesaugumo jausmas.

Stiprios emocijos skatina dalintis prieš pagalvojant. Dažnai naudojami paveikūs vaizdai, trumpi video, paprasti šūkiai, nes jie apeina kritinį mąstymą.

4. Tikslas yra dėmesys, o ne tikslumas

Dezinformacija plinta, nes platformos atlygina:

- dalyvavimą;
- paspaudimus;
- pasidalijimus,
- komentarus.

Kuo emocingesnis ar sensacingesnis turinys, tuo labiau algoritmas jį stumia į viršų. Melagingas turinys nebūtinai turi būti įtikinamas – svarbu tik patraukti dėmesį.

5. Mastas: plitimas per tinklus

Vienas įrašas gali nedaug pakenkti, tačiau tinklai gali:

- kartoti tą pačią žinutę iš skirtingų paskyrų;
- koordinuoti paskelbimo laikus;
- pasitelkti influencer’ius patikimumui sukurti;
- perkelti tą patį naratyvą per skirtingas platformas (FB → TikTok → Telegram ir t. t.).

Kartojimas sukuria pažįstamumo jausmą – o pažįstama dažnai atrodo „tiesa“.

6. Poveikis: siekiama paveikti įsitikinimus ar elgesį

Dezinformacija siekia:

- pakenkti pasitikėjimui institucijomis;
- didinti poliarizaciją;
- atgrasyti nuo dalyvavimo (pvz., rinkimuose);
- skleisti baimę ar netikrumą;
- manipuliuoti viešąja nuomone ar elgesiu.

Individualiai poveikis gali atrodyti nedidelis, bet bendruomenės lygmeniu jis gali būti didelis.

7. Kodėl žmonės tuo tiki

Žmonės yra pažeidžiami, kai turinys:

- patvirtina tai, kuo jie jau tiki;
- dera su jų pasaulėžiūra;
- atrodo, kad ateina iš „tokių kaip jie“;
- pateikiamas dramatiškos istorijos ar šokiruojančio vaizdo forma.

Tai - normali žmogaus psichologijos dalis, o ne trūkumas.

8. Geroji žinia: paprasti patikrinimai veikia

Daugumą dezinformacijos galima sustabdyti anksti:

- patikrinus šaltinį;
- paieškojus originalaus vaizdo ar video;
- susiradus ankstesnes versijas;
- pristabdžius ir nepasidalijus automatiškai;
- paklausus: koks šio įrašo tikslas?

Dezinformacija remiasi greičiu. Faktų tikrintojai remiasi aiškumu. Kartais užtenka 10 sekundžių pauzės, kad ciklas nutrūktų.

ABCDE objektyvas – tai praktiškas būdas „pamatyti visą sistemą“ už vieno teiginio. ABCDE perkelia jus nuo reakcijų į pavienius įrašus prie sistemos suvokimo: veikėjo, elgsenos, turinio, mastelio ir poveikio. Pritaikykite jį prieš skirdami resursus, kad trijažas ir strategija derėtų tarpusavyje. Nesusitelkite vien tik į turinį – signalai apie veikėjus ir galimą poveikį dažnai lemia, koks atsakas bus proporcingas. Kiekvieną kartą taikant ABCDE verta baigti trumpa rekomendacija, ką daryti toliau.

A – Actor (Veikėjas): kas kuria / amplifikuoja turinį? Asmuo, koordinuotas tinklas, botas, žiniasklaida, NVO, valstybinis veikėjas? Koks jų ankstesnis „pėdsakas“ ir deklaruojami interesai?

B – Behaviour (Elgsena): skelbimo dažnumas, kryžminė platformų koordinacija, astroturfingas, brigadingas, botų požymiai, monetizavimo raštai.

C – Content (Turinys): kas teigiama? Tiksli formuluotė, kokie duomenys vartojami, kokie redagavimai, vizualai, emociniai kabliukai, trūkstamas kontekstas.

D – Degree (Mastelis): kiek tai paplitę ir koks poveikis? Ar tai nišinis, ar „trendinantis“, ar mainstream? Į kokias auditorijas taikomasi?

E – Effect (Poveikis): kokia galima žala (saugumui, sveikatai, pilietiniam pasitikėjimui)? Kokios kontrpriemones proporcinga taikyti?

Naudokite ABCDE, kad nuspręstumėte ar verta įsikišti, kiek stipriai reaguoti, kur tai daryti (viešas įrašas, privati žinutė, organizacijos pareiškimas, atsakymas žiniasklaidai).

Žmogaus psichologija: kodėl protingi žmonės tiki klaidingais dalykais

Tikėjimas klaidinga informacija nereiškia, kad žmogus yra neišsilavinęs ar neprotingas. Tiesą sakant, protingi žmonės gali būti tokie pat pažeidžiami, kartais net labiau. Taip atsitinka todėl, kad dezinformacija veikia žmogaus psichologiją, o ne prieš ją. Šališkumas, tapatybė ir emocijos formuoja tai, kaip žmonės gauna pataisymus. Patikrinkite savo pranešimus pagal įprastus spąstus ir klasikinius propagandos įrenginius, kad jie neatsilieptų. Venkite gėdinti ir kartoti klaidingą teiginį antraštėse. Siekite tiesos, pagarbių paaiškinimų, skatinančių dialogą.

- Kognityvinis šališkumas:
    - Patvirtinimo šališkumas (ieškome įrodymų, su kuriais jau sutinkame);
    - Prieinamumo šališkumas (naujausios ar ryškios istorijos labiau tikėtinos);
    - Motyvuotas mąstymas (mes giname savo tapatybę, o ne faktus).
- Propagandos įrenginiai (klasikinis „playbook“): vardų klijavimas (Name Calling), skambios, bet tuščios frazės (Glittering Generalities), „perkeliamas autoritetas“ (Transfer), „liudijimas“ (Testimonial), „paprasto žmogaus“ imitavimas (Plain Folks), atrinktų faktų dėliojimas (Card Stacking), „visi taip daro“ efektas (Bandwagon).
- Emocinė dinamika: baimė, įniršis ir tapatybės pasididžiavimas didina dalijimosi tikimybę ir mažina kritišką įsižiūrėjimą.

Praktinė išvada: ambasadoriai turėtų derinti tikrinimą su empatiška komunikacija – vesti su aiškumu, o ne panieka. Dėmesį sutelkite į patikrintos tiesos dalijimąsi, o ne į „kitų klaidų įrodinėjimą“. Venkite gėdinimo – tai uždaro pokalbį. Naudokite aiškius, paprastus paaiškinimus. Reaguokite į emocijas, ne tik į faktus.

Supratimas apie šiuos psichologinius aspektus padeda bendrauti taip, kad žmonės iš tiesų jus išgirstų. Tiesa geriausiai plinta tada, kai pateikiama pagarbiai, žmogiškai ir artimai.

Sprendimas, kada ir kaip reaguoti

Derinkite reakcijos intensyvumą su realia žalos rizika ir pasiekiamumu, kad neišpūstumėte nereikšmingo turinio. Sujunkite „mastą“ (degree) ir „poveikį“ (effect), kad galėtumėte pasirinkti tarp privataus paaiškinimo, trumpo viešo įrašo, pilno paaiškinamojo teksto ar jungtinės partnerių žinutės. Atsargiai vertinkite citavimą su komentaru („quote-tweet“) ar klaidingo teiginio ryškų pakartojimą. Nusistatykite stebėsenos planą: kas ką tikrina, kur ir kaip dažnai.

- Įsikiškite, kai: naratyvas įgauna pagreitį, žala atrodo tikėtina, minima jūsų NVO arba taikomasi į jūsų bendruomenę.
- Derinkite atsaką su rizika:
    - Maža rizika, mažas pasiekiamumas– tylus, ramus paaiškinimas konkrečiam žmogui.
    - Vidutinė rizika: trumpas viešas įrašas su aiškiu pataisymu ir viena autoritetinga nuoroda.
    - Didelė rizika / koordinuota – pilnas paaiškinamasis tekstas, jungtinė žinutė su partneriais, darbas su žiniasklaida ir proaktyvus prebunkingas.
- Venkite „deguonies spąstų“: nekartokite klaidingo teiginio antraštėse; pradėkite nuo tiesos, tik po to aptarkite melą.

Etika ir pareiga rūpintis

Apsauginiai „borteliai“ saugo orumą, saugumą ir pasitikėjimą, kai tikrinate ir komunikuojate. Prieš publikuodami paklauskite savęs, ar minimalizuojate žalą, skaidriai rodote neapibrėžtumą, saugote savanorius ir laikotės teisinių bei organizacijos taisyklių. Venkite doksinimo, nebūtinų asmeninių detalių ir GDPR pažeidimų; fiksuokite patyčias ir eskaluokite grasinimus. Naudokite etikos kontrolinį sąrašą, saugumo protokolą ir trumpą atitikties (compliance) pastabą.

- Pagarba ir orumas: kritikuokite teiginius, o ne žmones.
- Proporcingumas: apgalvokite netyčinio amplifikavimo riziką, atitinkamai pasirinkite kanalus.
- Skaidrumas: dalinkitės metodais, šaltiniais ir neapibrėžtumu.

- Saugumas: prireikus saugokite savanorių tapatybes; fiksuokite patyčias; eskaluokite grasinimus.
- Atitiktis: laikykitės organizacijos ženklo (brand'o), teisės ir duomenų apsaugos taisyklių.

Darbo eigos

5/10/30 minučių darbo eigos – tai mūsų laike apriboti gairių rinkiniai, kaip gerai tikrinti faktus realiomis sąlygomis: 5 minučių SIFT trijažas, kad išvengtumėte netyčinio amplifikavimo, 10 minučių trumpa patikra, kuri duoda trumpą, cituojamą verdiktą su pasitikėjimo žyma, 30 minučių pilna patikra, dokumentuojanti įrodymus, kontekstą (ABCDE), etiką ir proporcingą atsaką.

Jie skirti tam, kad gerus norus paverstume pakartojama praktika – kad kiekvienas ambasadorius, nepriklausomai nuo patirties, galėtų laikytis tų pačių žingsnių, pasiekti panašią kokybę, palikti skaidrų audito pėdsaką, pasirinkti mažiausiai amplifikuojantį atsaką, kuris vis tiek saugo bendruomenės pasitikėjimą.

Skyriaus pabaigoje pateikiamos ir trumpos pamokėlės, kurias galima naudoti realiu laiku reaguojant į dezinformaciją ir mokantis.

Čia pateikiamos pagrindinės 5/10/30 minučių darbo eigos jūsų įrankių rinkiniui.

5 minutės – SIFT greitasis trijažas (prieš dalijantis / persiunčiant)

Tikslas: nuspręsti „ignoruoti / išsisaugoti vėlesnei patikrai / trumpai patikslinti“, nepakliūnant į spąstus.

1) Sustokite. Nekartokite ir nedalinkitės. Išsisaugokite įrašą / nuorodą / ekrano kopiją (URL + laiko žyma). Jei tai Story/Reel – įrašykite ekraną ir užsirašykite laiką.

2) Ištirkite šaltinį. Kas paskelbė? Koks jų ankstesnis patikimumas / ekspertiškumas? Kaip jie finansuojami? Kas juos toliau dalijasi ir kodėl? Jei apsimetama žinomu portalu ar žurnalistu – patikrinkite oficialų kontaktų puslapį ir palyginkite domenus (pagaukite typosquat’us / klastotes / apsimetimą).

3) Raskite geresnį turinį. Atidarykite du nepriklausomus skirtukus (lateralinis skaitymas). Ieškokite pagrindinės teiginio formuluotės + site: operatorių. Ieškokite pirminių ar autoritetingų šaltinių (oficiali statistika, institucijų pranešimai, patikima žiniasklaida).

4) Atsekite kilmę. Slinkite iki ankstyviausios versijos, kokią randate. Jei tai vizualas – greita Google Lens / TinEye paieška: ar matote ankstesnes datas ar kitą kontekstą?

5) Nuspręskite ir įvertinkite riziką. Jei jaučiasi kampanijos požymiai (botai, identiški tekstai pliūpsniais, influencer’ių „karšti komentarai“, „pernelyg poliruota“ klonuota svetainė) – viešai dar nesivelkite. Užsirašykite: teiginio tipą (įvykis / skaičius / citata / vaizdas / video), pasitikėjimo lygį (žemas / nežinomas) ir ar tai gali pataikyti į žinomas visuomenės pažeidžiamumo vietas (poliarizacija, žemas medijų raštingumas, žemas pasitikėjimas ir pan.).

Rezultatas (≤ 60 žodžių): vienos pastraipos trijažo pastaba su nuoroda(-omis), ankstyviausiu pasirodymu, greitu šaltinio įvertinimu ir siūlomu kitu žingsniu (ignoruoti / paklausti privačiai / 10 min. patikra).

10 minučių – trumpa, publikuojama patikra

Tikslas: parengti trumpą, cituojamą rezultatą su pasitikėjimo žyma.

0) Sąranka. Sukurkite mini žurnalą: teiginys, URL (-ai), ekrano kopija (-os), laiko žyma (-os). Archyvuokite pagrindines nuorodas (Wayback arba Perma.cc). Klasifikuoti: mis / dis / mal / nepatikrinta.

1) Klasifikuokite pretenzijos tipą ir pasirinkite tinkamus mikrojrankius.

- Vaizdas. Išsaugokite failą → Google Lens / TinEye → palyginkite ankstyviausią naudojimą ir didesnės raiškos atitikmenis → tikrinkite apkarpymus / redagavimus.
- Video. Ištraukite 3–5 kadrus → atvirkštinė paieška kiekvienam; ieškokite DI požymių: lūpų–garsų nesutapimai, stiklinis žvilgsnis, per lygus veidas, deformuotos rankos / pirštai, per švarus, monotoniškas balsas.
- Citata / „X pasakė Y“. Ieškokite tikslios frazės su kabutėmis + oficialiuose puslapiuose ar patikimoje žiniasklaidoje.
- Skaičiai / statistika. Suraskite pirminį duomenų rinkinį; patikrinkite laikotarpį, metodą, pastabas.
- Paskyra / šaltinis. Patikrinkite domeno amžių / registratorių, TLS sertifikatą, „apie / kontaktai“ puslapius, autoriaus vardus. Palyginkite su tikro portalo svetaine (klonų / typosquat’ų požymiai). Pažvelkite į paskyros istoriją – ar nėra kopijavimo pliūpsnių, koordinuotų grotažymių.

2) Kryžminis tikrinimas. Atidarykite bent du nepriklausomus patvirtinimus (autoritetas + patikima žiniasklaida). Jei tokių nėra – aiškiai pasakykite, kad teiginys šiuo metu nepatvirtintas, ir nurodykite, ko trūksta.

3) Mastas ir poveikis (greitas įvertinimas). Ar tai plinta plačiau nei nišinis ratas? Į ką taikomasi? Ar matote geoblokavimą, peradresavimus, reklamas? Užsirašykite, ar tai paliečia žinomas bendruomenės pažeidžiamumo vietas.

4) Trumpa išvada.

- 2 sakiniai: kas teigiama ir ką radote (su stipriausia nuoroda).
- 1 sakinys: pasitikėjimo lygis ir priežastis („ankstyviausia versija iš 2019 m. rodo kitą kontekstą“; „pirminiame duomenų rinkinyje tokio skaičiaus nėra“).
- Etikos patikra: nekartokite melo antraštėje, nepublikuokite perteklinių asmens duomenų.

Rezultatai:

- Vienos pastraipos verdiktas (Tiesa / Melas / Klaidinantis / Nepatvirtintas) su pasitikėjimo lygiu.
- 3 nuorodos (kilmė, geriausias alternatyvus aprašymas, pirminis / oficialus šaltinis).
- Pažymėtas atsako tipas: tylus paaiškinimas / trumpas viešas įrašas / eskaluoti iki 30 min. patikros.

Dažniausios klaidos, kurių reikėtų vengti: emociškai užaštrintas įrėminimas, statistika be šaltinių, „profesionaliai atrodančios“, bet apsimetančios svetainės ir tapatybę „sužadinančios“ propagandos technikos.

30 minučių – pilna patikra (skaidri, viešai parengta)

Tikslas: skaidrus, archyvuotas paaiškinamasis tekstas su rekomendacija dėl proporcingo atsako.

0) Administravimas ir saugumas. Pradėkite užrašą (data, komanda, stebimos platformos). Archyvuokite visus pagrindinius URL (Wayback / Perma). Jei yra patyčių ar doksinimo rizika, pereikite prie saugesnės komunikacijos; registruokite incidentus (pareiga rūpintis).

1) Sudarykite ABCDE žemėlapį.

- **Veikėjas.** Kas kuria ir amplifikuoja? Ar matyti valstybės remiama žiniasklaida, personų fabrikai, apmokėti troliai, botų tinklai, influencer’iai? Patikrinkite žurnalistus / kanalus oficialiuose puslapiuose (kad išvengtumėte apsimetinėjimo).
- **Elgsena.** Rašybos klaidos / klonuoti domenai, nukopijuoti šablonai, peradresavimo grandinės, apmokėtos reklamos, geoblokavimas, sinchroninis skelbimas, komentatorių „brigados“, manipuliuotas chat-botų „užliejimas“. Fiksuokite ekrano kopijomis ir laiko žymomis.
- **Turinys**. Tiksli formuluotė, vizualai, apkarpymai, emociniai kabliukai, trūkstamas kontekstas. Palyginkite su ankstyviausiomis versijomis, rastomis per Lens / TinEye ar kadrų paiešką.
- **Mastelis.** Pasiekiamumas, greitis, auditorijos; monetizacijos kabliukai; platformų skaičius.
- **Poveikis**. Tikėtina žala (viešajam saugumui, sveikatai, pilietiniam pasitikėjimui, reputacijai). Pasirinkite mažiausiai amplifikuojantį kanalą, kuris vis tiek pasiekia paveiktą auditoriją.

2) Įrodymų piramidė

- Pirminiai / oficialūs šaltiniai. Duomenų rinkiniai, teisės aktai, institucijų dokumentai, oficialūs pareiškimai.

- Nepriklausoma žiniasklaida ir ekspertai. Patikimi kanalai, pripažinti specialistai.
- Techniniai patikrinimai. WHOIS / domeno amžius, TLS sertifikatai; C2PA / Content Credentials (jei yra); EXIF / metaduomenys (jei prieinami); stiliaus / laiko / oro sąlygų analizė geolokacijai (Street View / Mapillary, saulės / šešėlių analizė).
- Kampanijos elementai. Priešiški rėminimai, troliai, botai, algoritmų „apgavystė“, influencer'iai, pseudožurnalistika – fiksuokite pavyzdžius.

3) Pažeidžiamumo objektyvas

Įvertinkite kontekstą: poliarizacija, žemas medijų raštingumas, socialinė nelygybė, silpnas kibernetinis saugumas, žemas pasitikėjimas institucijomis, silpnas reguliavimas. Jei daug „taip“ – pirmenybę teikite prebunkingui, atsargiam tonui ir vietos žinutės nešėjams.

4) Analizė ir išvada. Parašykite trumpą paaiškinimą:

- antraštę, kuri pradeda nuo tiesos, o ne nuo melo;
- 3 punktų santrauką: kas tiesa, kas netiesa, ko trūksta ir kodėl tai svarbu;
- metodą: ką tikrinote ir kaip;
- verdiktą + pasitikėjimo lygį (Tiesa / Melas / Klaidinantis / Nepatvirtintas + aukštas / vidutinis / žemas);
- šaltinius ir archyvus: kilmė, stipriausi įrodymai, alternatyvūs šaltiniai;
- siūlomą atsaką: tylus kreipimasis / trumpas viešas pataisymas su 1 autoritetinga nuoroda / pilnas įrašas + partnerių koordinacija / atsakymas žiniasklaidai;
- saugumo ir etikos pastabą (privatumas, neapibrėžtumas, nedoksinimas).

5) Sklaida ir stebėsena

Pasirinkite kanalus, kurie kuo mažiau didina klaidingo turinio pasiekiamumą, bet vis tiek pasiekia paveiktą auditoriją. Nusistatykite stebėsenos planą: kas kurios platformos stebi 48–72 val., kada atnaujinti ar patikslinti.

Viešai skelbiamo paaiškinamojo teksto šablonas

- Pavadinimas: pradėkite patvirtinta tiesa (venkite klaidingo teiginio kartojimo).
- Santrauka (3 punktai): [A], [B], [C].
- Ką tikrinome: [teiginys, kur jis pasirodė, ankstyviausia versija].
- Kaip tikrinome: [įrankiai: Lens / TinEye / kadrų paieška / WHOIS / duomenų rinkinys X].
- Ką radome: [trumpa, nuorodomis pagrįsta istorija].
- Verdiktas ir pasitikėjimas: [pvz., „Klaidinantis – vidutinio pasitikėjimo“].

- Kodėl tai svarbu: [poveikis bendruomenei / sprendimams].
- Šaltiniai ir archyvai: [URL + archyvuotos nuorodos].
- Ribotumai ir tolesni žingsniai: [kas padidintų pasitikėjimą].
- Kontaktai: [NVO / komunikacijos adresas].

Įrankiai ir metodai

Šie įrankiai ir technikos – praktinis „kaip“ mūsų rinkinyje: pakartojami metodai, kurie paverčia skepsį patikimu tikrinimu. Jie apima visą teiginio „gyvavimo ciklą“: kilmės ir šaltinio atranką; vaizdų, video ir garso tikrinimą (įskaitant DI manipuliacijos požymius); citatų ir duomenų tikrinimą; domenų / svetainių forensiką (typosquat’ai ir klonai); socialinių tinklų trijažą; OSINT geolokaciją ir chronolokaciją; kampanijų raštų atpažinimą naudojant ABCDE; pažeidžiamumo lęšį atsakui pritaikyti; etiką, saugumą ir archyvavimą, kad būtų užtikrintas atsekamumas. Pateikiame juos tam, kad kiekvienas ambasadorius galėtų veikti greitai ir nuosekliai, išvengti netyčinio amplifikavimo, pateikti skaidrias, pakartojamas išvadas ir rinktis mažiausiai amplifikuojantį atsaką, kuris vis dar saugo bendruomenės pasitikėjimą.

Kilmės ir šaltinių atranka

Kada naudoti: pirmas kontaktas su bet kuriuo teiginiu.

Kaip: tikrinkite leidėją, ankstesnį patikimumą, deklaruojamą ekspertiškumą, finansavimą ir tai, kas jį amplifikuoja. Atidarykite nepriklausomus skirtukus (lateralinis skaitymas) ir palyginkite domeną su oficialiu portalo adresu, kad pastebėtumėte apsimetimą ir rašybos klaidas.

Rezultatai: vienos eilutės šaltinio įvertinimas + nuoroda(-os) į oficialų „apie / kontaktai“ puslapį.

Spąstai: „patikimumas per dizainą“ (profesionaliai atrodanti, bet netikra svetainė), apeliavimas į autoritetą be patikrinamų įgaliojimų.

Vaizdų tikrinimas

Kada naudoti: nuotraukos, ekrano kopijos, memai, „įrodymų“ paveikslėliai.

Kaip: išsaugokite failą → paleiskite Google Lens ir TinEye → raskite ankstyviausius pasirodymus ir didesnės raiškos atitikmenis. Tikrinkite, ar nėra apkarpymų / redagavimo ar tų pačių vaizdų, panaudotų naujame kontekste.

Rezultatai: anksčiausiai atitinkantis URL + data, 1–2 palyginimo nuorodos, verdiktas (originalus / redaguotas / pakartotinai panaudotas).

Spąstai: pasikliauti viena paieškos sistema; ignoruoti kalbos / regiono filtrus; pamiršti archyvuoti.

Vaizdo ir garso tikrinimas (įskaitant dirbtinio intelekto požymius)

Kada naudoti: klipai, trumpi video, kalbos, balso žinutės..

Kaip: ištraukite 3–5 kadrus → atvirkštinė kiekvieno paieška; palyginkite garsą ir lūpų judesius; klausykitės per švaraus, monotoniško garso; naudokite DI video požymių sąrašą: lūpų–garsų

nesutapimas, A/V desinchronizacija, stiklinis žvilgsnis / neblaškomas žiūrėjimas, per lygus veidas, deformuotos rankos / pirštai, robotizuotas kalbėjimas.

Rezultatai: atitikmenys pagal kadrus, trumpa A/V nuoseklumo pastaba, verdiktas + pasitikėjimo lygis.

Spąstai: spręsti „iš nuojautos“; ignoruoti patalpų akustikos / apšvietimo neatitikimus; pamiršti, kad tikras prastos kokybės video kartais atrodo „DI-iškas“.

Citatų ir teiginių tikrinimas

Kada naudoti: „X pasakė Y“, virusinės ekrano nuotraukos, antraštės.

Kaip: ieškokite tikslios frazės su kabutėmis; tikrinkite oficialius kanalus (pranešimų puslapiai, verifikuotos paskyros); lyginkite laiko žymas; jei matote ekrano nuotrauką – suraskite originalų įrašą ar archyvą prieš tikėdami „nukarpytu“ paveiksliuku.

Rezultatai: nuoroda į originalą arba autoritetingą paneigimą / patvirtinimą; verdiktas + pasitikėjimo lygis.

Spąstai: netikros ekrano nuotraukos; konteksto neturinti satyra; citatos fragmentai, keičiantys prasmę.

Duomenys, skaičiai ir grafikai

Kada naudoti: apklausos, nusikalstamumo statistika, sveikatos skaičiai, „tyrimai parodė“

Kaip: identifikuokite pirminį duomenų rinkinį; patikrinkite laikotarpį, metodą, vardiklius, išimtis; jei įmanoma, atlikite paprastą perskaičiavimą; užrašykite neapibrėžtumą ir paklaidą.

Rezultatai: pirminio šaltinio nuoroda, vienos eilutės metodo pastaba, pataisytas skaičius (jei reikia).

Spąstai: atrinkti tik palankūs laikotarpiai, supainioti procentai ir procentiniai punktai, modelių prognozes laikyti „faktais“.

Svetainių ir domenų kriminalistika

Kada naudoti: įtariami klonuoti portalai, rašybos klaidos, peradresavimo grandinės.

Kaip: palyginkite domeno rašybą ir galūnę (TLD) su tikro portalo adresu; pasitikrinkite WHOIS / sukūrimo datą, TLS sertifikatą, autoriaus vardus ir skiltis; sekite nuorodas ir pažiūrėkite, ar jos neveda per tarpininkus ar geoblokavimą; užfiksuokite reklamas, kurios rodomos tik klone (elgsenos signalas).

Rezultatai: palyginami domeno faktai (amžius / išdavėjas / keliai), ekrano kopijos su išdėstymu / autoriais, verdiktas (legali / klonuota svetainė).

Spąstai: laikyti HTTPS patikimumo garantija; nepastebėti subtilių domeno pakeitimų (pvz., „rn“ vietoj „m“).

Socialinių tinklų trijažas

Kada naudoti: paskyros, gijos, populiariausi įrašai.

Kaip: archyvuokite įrašą; apžiūrėkite paskyros istoriją – kopijavimo pliūpsniai, laiko juostos raštai, staigūs sekėjų šuoliai, identiškų komentarų serijos (botai / brigados); tikrinkite heštagų „choreografiją“ ir kryžminį skelbimą kitose platformose.

Rezultatai: 3–5 ekrano kopijos su laiko žymomis; pastaba apie koordinacijos signalus; greitas laipsnio (pasiekiamumo / greičio) įvertinimas

Spąstai: pervertinti koordinaciją, kai tai paprasti fanai; ignoruoti kalbinius variantus.

OSINT geolokacija ir chronolokacija

Kada naudoti: „tai įvyko čia / dabar“ tipo teiginiams.

Kaip: atpažinkite orientyrus per Google Maps / Street View / Mapillary / OpenStreetMap; lyginkite panoramas, kelio įrangą, parduotuvių iškabas; laiką įvertinkite pagal saulės / šešėlių kryptį, orų archyvus ar renginių kalendorius.

Rezultatai: suderintos koordinatės + iliustracijos; laiko įvertinimas (jei realu).

Spąstai: neatsižvelgti į renovacijas ar naują ženklinimą po palydovinių vaizdų darymo; nepastebėti, kad vaizdas yra veidrodinis / apkarpytas.

Kampanijų raštų atpažinimas (ABCDE pagrindu)

Kada naudoti: pasikartojantiems naratyvams ar daugialypėms kampanijoms.

Kaip: fiksuokite veikėjus (valstybinė žiniasklaida, „personų fabrikai“, įtakos darytojai („influenceriai“), elgsena (apsimetinėjančios el. žinutės, rašymo klaidos, klonuoti šablonai, reklamos, peradresavimo grandinės, geoblokavimas), turinys (identinės formuluotės), mastelis (kryžminis platformų plitimas), poveikis (tikslinė auditorija, žala).

Rezultatai: vieno puslapio raštų suvestinė + rekomendacija dėl proporcingo atsako.

Spąstai: matyti problemą tik kaip vieną įrašą, kai iš tikro esmė – infrastruktūra.

Pažeidžiamumo objektyvas

Kada naudoti: prieš publikuojant ar įtraukiant bendruomenes.

Kaip: pereikite kontrolinį sąrašą: poliarizacija, medijų raštingumo lygis, nelygybė, silpnas kibernetinis saugumas, žemas institucinis pasitikėjimas, silpnas reguliavimas; jei daug „taip“, rinkitės prebunkingą, atsargų toną ir vietos žinutės nešėjus.

Rezultatai: dviejų eilučių konteksto pastaba, pagrindžianti pasirinkto atsako būdą.

Spąstai: kaltinti auditoriją; ignoruoti vietos bendruomenės žinias.

Etika, saugumas ir atitiktis

Kada naudoti: kiekvienos patikros pabaigoje, prieš skelbiant.

Kaip: taikykite Etikos kontrolinį sąrašą: minimizuokite žalą; venkite perteklinių asmens duomenų; parodykite neapibrėžtumą; rinkitės mažiausiai amplifikuojantį kanalą; fiksuokite patyčias ir eskaluokite, jei reikia; laikykitės autorių teisių / sutikimo / BDAR.

Rezultatai: pažymėtų punktų įrašas bylos medžiagoje.

Spąstai: kartoti melą antraštėse; netyčia doksinti (pavyzdžiui, „pilno“ ekrano nuotraukomis su PII).

Archyvavimas ir atsekamumas

Kada naudoti: nuo pat pirmo paspaudimo.

Kaip: išsaugokite originalius URL, ekrano kopijas su laiko žyma ir archyvuotas kopijas (Wayback / Perma); nuosekliai pavadinkite failus; laikykite trumpą metodų užrašą, kad kolega galėtų pakartoti rezultatą.

Rezultatas: kompaktiška bylos aplankas (nuo kilmės → per metodą → iki verdikto)

Spąstai: „slankiojančios“ paskyros (ištrinti įrašai); pamirštas laiko juostos aspektas.

Europos atvejų analizė

Šios Europos atvejų analizės – konkretūs, realūs scenarijai (pvz., operacijos „Doppelgänger“ klonuoti portalai, MH17 OSINT rekonstrukcija, Slovakijos rinkimų išvakarėse paskelbtas DI garso įrašas, Zelenskio „pasidavimo“ deepfake, Lietuvos hibridinės botų ir sukčiavimo atakos), leidžiantys ambasadoriams praktikuotis pagal tikrą mūsų rinkinio logiką. Kiekviename pavyzdyje aprašomas naratyvas, identifikuojami signalai, įrankiai ir darbo eigos (SIFT • 10 min. patikra • 30 min. ABCDE), parodoma, kaip dokumentuoti išvadas su archyvais ir pasitikėjimo etiketėmis. Taip abstraktūs metodai virsta „raumenų atmintimi“: elgsenos signalų (klonuoti domenai, peradresavimai, botai) atpažinimas; greitas vizualinis / garso tikrinimas (Lens, TinEye, kadrų paieška, DI požymiai); ABCDE žemėlapio sudarymas ir proporcingo atsako pasirinkimas; išvadų dokumentavimas su archyvu ir pasitikėjimo žymomis.

Operacija „Doppelgänger“ – klonuoti portalai ir rašymo klaidos ES

Naratyvas. Ilgalaikė įtakos operacija skelbia straipsnius domenais, panašiais į Europos žiniasklaidą ir institucijas, o paskui juos amplifikuoja per reklamas, peradresavimus ir influencer’ius.

Signalai ir įrankiai. Domenų forensika (rašybos klaidos, TLD pakeitimai, domeno amžius, TLS išdavėjas), išdėstymo / autoriaus / kontaktų puslapių neatitikimai; reklamos / peradresavimo grandinės; geoblokavimas; archyvavimas.

Darbo eigos žemėlapis. SIFT (pastebėti apsimetinėjimą); 10 min. (domenas / TLS + ankstyviausi vaizdų pasirodymai per Lens / TinEye); 30 min. ABCDE (Actor = infrastruktūra + amplifikacija; Behaviour = klonai / reklamos / peradresavimai; Degree = kryžminis platformų plitimas; Effect = reputacinė / pilietinė žala).

Ko mokomės. „Pirma kilmė“ yra svarbiau nei karšti komentarai; tikroji istorija – ne vienas įrašas, o visos klonų infrastruktūra.

Kur sužinoti daugiau. ES DisinfoLab apžvalgos ir PDF; CORRECTIV maršruto analizė apie peradresavimo grandinę.

MH17 (2014) – OSINT geolokacija ir laiko juostos atkūrimas

Naratyvas. Numušus reisą MH17 virš Rytų Ukrainos, pasipylė tarpusavyje konkuruojančios versijos. Atvirų šaltinių tyrėjai atsekė raketinės sistemos maršrutą, jungdami vaizdus, serijinius numerius, kelio ženklus ir laiko žymas.

Signalai ir įrankiai. Atvirkštinė vaizdų / video paieška, Street View / Mapillary, ženklų / orientyrų derinimas, šešėlių / oro sąlygų analizė, archyvai; struktūruotas bylos žurnalas.

Darbo eigos žemėlapis. 10 min. (kadrų ištrauka → atvirkštinė paieška; ankstyviausių postų trianguliacija); 30 min. ABCDE + įrodymų piramidė (pirminės / oficialios išvados, patikima žiniasklaida, OSINT).

Ko mokomės. Kaip pakartojami metodai ir archyvavimas gali sukurti įrodymus, kurie laikosi net teismo salėse.

Kur sužinoti daugiau. Bellingcat ataskaitos; vėlesni teismų ir žiniasklaidos šaltiniai.

Slovakija 2023 – DI sugeneruotas garso įrašas prieš rinkimus

Naratyvas. Kelios dienos iki balsavimo (medijų tylos laikotarpiu) pasirodė DI sugeneruotas „pokalbis“ apie rinkimų klastojimą; įrašas sparčiai išplito socialinėse platformose ir žinučių programėlėse.

Signalai ir įrankiai. Bazinė garso forensika (patalpos fonas, kirčiai, intonacija), kilmės spragos, staigus kryžminis plitimas, influencer'ių amplifikacija be pirminio šaltinio, platformų politikos „aklos zonos“ audio turiniui.

Darbo eigos žemėlapis. SIFT (neamplifikuoti; fiksuoti originalus; atkreipti dėmesį į rinkimų tylos riziką); 10 min. (tikslios frazės paieška; bandymas rasti pirminį įkėlimą; palyginimas su patvirtintais balso pavyzdžiais; neapibrėžtumo fiksavimas); 30 min. (Degree & Effect → proporcingas atsakas; prebunkingas partneriams).

Ko mokomės. Kodėl garso deepfake'ų policijavimas yra sudėtingesnis nei video ir kaip greitai bei aiškiai komunikuoti neapibrėžtumą.

Kur sužinoti daugiau. Wired ir Bloomberg publikacijos; incidentų duomenų bazės.

Zelenskio „pasidavimo“ deepfake (2022) – greita dezinformacijos neutralizacija kare

Naratyvas. Fabrikuotas Ukrainos prezidento Zelenskio video, kuriame jis tariamai ragina pasiduoti. Įrašas trumpam pasirodė internete (ir esą kompromituotuose kanaluose), bet greitai sulaukė atsakomojo tikro pareiškimo ir platformų veiksmų.

Signalai ir įrankiai. DI video požymiai: lūpų–garsų nesutapimas, stiklinis žvilgsnis, per lygus veidas; kadrų atvirkštinė paieška; kilmės tikrinimas; palyginimas su oficialiais kanalais.

Darbo eigos žemėlapis. 10 min. (kadrų ištrauka → atvirkštinė paieška; A/V nuoseklumo pastaba; patikrinimas oficialiuose kanaluose); 30 min. (aiškus paaiškinimas, pradedant nuo tiesos; archyvų nuorodos; pasitikėjimo etiketė).

Ko mokomės. Parengtumas + greita „pirmiausia tiesa“ komunikacija gali smarkiai sumažinti net deepfake'o poveikį.

Kur sužinoti daugiau. France24 debunk; Euronews apžvalgos; analizės apie greito atsakomojo pranešimo strategiją.

Lietuva (2023–2024) – didelio masto hibridinė sukčiavimo ir dezinformacijos kampanija

Naratyvas. Debunk.org dokumentavo koordinuotą ataką, jungiančią sukčiavimo puslapius, netikras paskyras ir prokremliškus naratyvus, nukreiptus į Lietuvos auditorijas; vėlesnės ataskaitos seka botų tinklus ir temines žinutes (pvz., dėl Kaliningrado).

Signalai ir įrankiai. Tinklo signalai (kopijavimo pliūpsniai, laiko juostos raštai), botų veikla, kampanijos ženklinimas, kryžminis skelbimas; kilmė + archyvuojantys įrankiai; pažeidžiamumo lęšis (žemas pasitikėjimas, regioninės įtampos).

Darbo eigos žemėlapis. SIFT (archyvuoti; šaltinio atranka); 10 min. (paskyros istorija; kryžminiai patikrinimai; ankstyviausios versijos); 30 min. ABCDE (veikėjas/elgsena = botai + trolių puslapiai; mastelis = pasiekiamumas / greitis; poveikis = bendruomenės rizika) → atsako matrica ir prebunkingas.

Ko mokomės. Kaip sujungti kelių įrašų, tinklo ir naratyvo lygmenis bei parinkti mažiausiai amplifikuojantį, bet veiksmingą atsaką.

Kur sužinoti daugiau. Debunk.org tyrimai ir tęstiniai pranešimai apie botų tinklus ir tikslines temas.

Šalių gairės

Šių šalių gairių tikslas yra lokalizuoti metodus, šaltinius ir pavyzdžius kiekvienam konkrečiam kontekstui. Pasirinkome šalis, kuriose buvo vykdomos šio projekto veiklos – Austriją, Kroatiją ir Lietuvą.

Kiekviename gairių rinkinyje yra geriausių autoritetingų šaltinių (valdžios / agentūrų duomenų portalai; faktų tikrinimo partneriai), bendri naratyvai ir sezoniniai ciklai (pvz., rinkimai, energetika, migracija, visuomenės sveikata), vietinių platformų modeliai (pranešimų programėlės ir atviri tinklai; kalbos variantai), teisinė / atitikties specifika (duomenys, žiniasklaida, rinkimų tylos langai) ir trys vietinės bylos vinjetės su paruoštais pratimais.

Lietuva (LT)

Autoritetingiausi šaltiniai:

- Oficialioji statistika: Lietuvos statistikos departamentas / Valstybės duomenų agentūra (OSP portalas) – www.osp.stat.gov.lt
- Rinkimai: Vyriausioji rinkimų komisija (VRK). – www.vrk.lt
- Sveikata: Sveikatos ministerija (SAM) - www.sam.lrv.lt
- Kibernetinis saugumas: Nacionalinis kibernetinio saugumo centras (NKSC) – www.nksc.lt
- Faktų tikrinimas / OSINT nuorodos: Debunk.org (regioninės analizės) – www.debunk.org

Tipiniai naratyvai ir sezoniniai ciklai: pasienio / migracijos incidentai; energijos ir kainų šokai; NATO buvimas; rinkimų laikotarpio gandai; sveikatos politikos panika. Naudokite prebunkingui parengtus šablonus, kai VRK kalendoriuose skelbiami svarbūs rinkimų terminai.

Stebėsenos taškai ir platformų raštai: klonuoti žiniasklaidos domenai ir „Doppelgänger“ tipo straipsniai; geoblokuoti peradresavimai; Facebook / Telegram kryžminis skelbimas. Naudokite domeno / TLS / WHOIS tikrinimą + atvirkštinę vaizdų paiešką (Lens / TinEye) pernaudotiems vizualams.

Teisinės / atitikties pastabos: prieš skelbdami pataisymus dėl rinkimų, tikrinkite VRK puslapius; archyvuokite (Wayback / Perma) visas nuorodas, naudotas patikroje.

Kroatija (HR)

Autoritetingiausi šaltiniai:

- Oficialioji statistika: Kroatijos statistikos biuras (DZS) – www.dzs.gov.hr
- Rinkimai: Valstybinė rinkimų komisija (DIP/SEC) – www.izbori.hr
- Sveikata: Sveikatos apsaugos ministerija – www.zdravlje.gov.hr

- Kibernetinis saugumas: Nacionalinis CERT (CERT.hr / CARNET) - www.CERT.hr

Tipiniai naratyvai ir sezoniniai ciklai: ES temos (Šengenas, euras), migracijos maršrutai, energetika ir turizmas, rinkimų sezono gandai. Tikėtini „copy-paste“ pliūpsniai per Facebook puslapius ir portalus.

Stebėsenos taškai ir platformų raštai: nacionalinių žiniasklaidos priemonių typosquat'ai; Telegram / FB grupės, pernaudojančios senas nuotraukas su naujais komentarais. Naudokite 10 minučių eigą: kadrų ištrauka → atvirkštinė paieška; domeno amžius / TLS patikra.

Teisinės / atitikties pastabos: kai teiginiai susiję su balsavimu ar dalyvavimu, naudokite naujausią informaciją iš SEC puslapių; archyvuokite ekrano kopijas su laiko žyma, jei įrašai būtų ištrinti.

Austrija (AT)

Autoritetingiausi šaltiniai:

- Oficialioji statistika: Austrijos statistika – www.statistik.at
- Rinkimai: Federalinė rinkimų komisija (Bundeswahlbehörde) per Vidaus reikalų ministeriją – www.bmi.gv.at
- Sveikata: Federalinė socialinių reikalų, sveikatos, priežiūros ir vartotojų apsaugos ministerija. – www.sozialministerium.gv.at
- Kibernetinis saugumas: CERT.at (nacionalinė CERT) – www.cert.at

Tipiniai naratyvai ir sezoniniai ciklai: energijos kainos ir klimato politika; ES reguliavimas; migracija; tarpsieniai su Vokietija / Italija / Čekija. Kartais klonuojami ministerijų ar nacionalinio transliuotojo puslapiai.

Stebėsenos taškai ir platformų raštai: peradresavimo grandinės ir reklamos „look-alike“ naujienų puslapiuose; vietos Facebook grupės, dalijančios ekrano nuotraukas iš vokiškų puslapių. Visų pirma tikrinkite šaltinio kilmę; žemėlapį pradėkite nuo Behaviour (klonai / reklamos / peradresavimai), tik paskui ginčykite Content.

Teisinės / atitikties pastabos: rinkimų informacija centralizuota – taisykles ir oficialius pranešimus visada siekite su Federalinės rinkimų komisijos puslapiais.

Išvada

Šis rinkinys paverčia gerus norus patikima praktika. Sujungę aiškias sąvokas su 5/10/30 darbo eigomis, ABCDE trijažu ir disciplinuota etikos bei archyvavimo rutina, suteikiame kiekvienam ambasadoriui pakartojamą kelią nuo „tai atrodo įtartina“ iki skaidraus, proporcingo atsako. Įrankiai ir technikos – šaltinių atranka, vizualų ir garso tikrinimas, domenų forensika, OSINT geolokacija / chronolokacija ir kampanijų raštų atpažinimas – specialiai parinkti taip, kad būtų paprasti pradėti, bet pakankamai griežti, jog atlaikytų viešą patikrą. Europos atvejų analizės, šalių playbook’ai ir greitosios kortelės paverčia metodus „raumenų atmintimi“, kad komandos galėtų veikti greitai, nepadidindamos žalos.

Svarbiausia – nuoseklumas ir rūpestis: vesti su tiesa, rodyti metodą ir neapibrėžtumą, rinktis mažiausiai amplifikuojantį kanalą, kuris vis tiek saugo žmones. Fiksuokite originalus, archyvuokite nuorodas ir palikite pėdsaką, kurį kolega galėtų pakartoti rytoj. Naudokite pažeidžiamumo lęšį tonui ir laikui parinkti; taikykite atsako matricą, kad veiksmas atitiktų riziką; matuokite darbą lengvais KPI, kad kas mėnesį gerėtų kokybė.

Platformoms, taktikoms ir DI evoliucionuojant, šis rinkinys sukurtas evoliucionuoti kartu: pridėkite naujų atvejų, atnaujinkite korteles, peržiūrėkite šalių lapus, reguliariai praveskite pratybas. Jei toliau mokysimės kartu ir išlaikysime savo darbą atsekamą, pagarbią ir aiškų, sustiprinsime pasitikėjimą bendruomenėse ir sumažinsime erdvę manipuliacijai.

Priedai

Žodynėlis

ABCDE sistema – veikėjas (Acor), elgena (Behaviour), turinys (Content), mastelis (Degree), poveikis (Effect) – struktūrizuotas būdas analizuoti operacijas.
Pavyzdys: sudarykite veikėjo (Actor), elgesnos (Behaviour), turinio (Content), mastelio (Degree) ir poveikio (Effect) žemėlapį.

Antrinis šaltinis – pirminiais šaltiniais pagrįsta santrauka, analizė arba ataskaita.
Pavyzdys: naujienų straipsnis, kuriame aprašomas potvarkis ir cituojami pareigūnai.

Archyvavimas (Wayback, Memento) – tinklalapių momentinių nuotraukų išsaugojimas, siekiant išsaugoti įrodymus ir palyginti pakeitimus.
Pavyzdys: Wayback rodo, kad antraštė po publikavimo buvo pakeista.

Atvirkštinė vaizdų paieška – ankstesnių arba originalių paveikslėlio versijų paieška, siekiant patikrinti kilmę ir kontekstą.
Pavyzdys: protesto nuotraukos atsekimas iki 2016 m. įvykio, o ne „šiandien“.

Botas / automatizavimas – paskyros, automatiškai skelbiančios ar amplifikuojančios turinį nenatūraliu greičiu / mastu.
Pavyzdys: profilis skelbia kas 2 minutes, 24 valandas per parą, 7 dienas per savaitę, keliomis kalbomis.

Chronolokacija – vaizdo / nuotraukos laiko patikrinimas pagal saulės padėtį, orus ar įvykių užuominas.
Pavyzdys: šešėlių kampai ir orų archyvas rodo, kad video darytas 2023 m. balandį.

„Deepfake“ / sintetinė medija – DI sugeneruotas ar iš esmės pakeistas garsas, vaizdas, video, realistiškai imituojantis žmones ar įvykius.
Pavyzdys: DI klonuotu balsu sukurtas įrašas, kuriame žmogus „prisipažįsta“ nusikaltimui.

Dezinformacija – klaidinga ar klaidinanti informacija, sąmoningai kuriama ar platinama siekiant apgauti.
Pavyzdys: puslapių tinklas išgalvoja apklausų skaičius, kad atgrasytų nuo balsavimo.

Geolokacija – patvirtinimas, kur vaizdas / vaizdo įrašas buvo užfiksuotas pagal atitinkamus orientyrus, ženklus ar reljefą.
Pavyzdys: identifikuojamas miesto horizontas ir kelio ženklai, kad video būtų priskirtas Kaunui.

„Hash“ / kontrolinė suma – unikalus failo „piršto atspaudas“, įrodantis, kad jis nepasikeitė.
Pavyzdys: MD5 / SHA-256 sutampa prieš ir po failo persiuntimo.

Įrodymai – informacija, pagrindžianti arba paneigianti teiginį. Tai gali būti dokumentai, duomenys, vaizdai, vaizdo įrašai ar ekspertų parodymai.
Pavyzdys: miesto tarybos balsavimo protokolas ir oficialus potvarkio tekstas.

Įrodymų grandinė – dokumentavimas, kaip įrodymai buvo gauti ir saugomi, siekiant išlaikyti vientisumą.
Pavyzdys: vaizdo įrašo atsisiuntimo laiko, URL ir maišos įrašymas.

Klaidinanti informacija (malinformacija) – tikra informacija, kuria dalijamasi ne iš konteksto arba su žalingu įrėminimu, siekiant padaryti žalą.
Pavyzdys: asmens namų adreso nutekėjimas siekiant paskatinti priekabiavimą.

Klaidinga informacija (misinformacija) – melaginga ar klaidinanti informacija, kuria dalijamasi neketinant apgauti.
Pavyzdys: draugas dalijasi pasenusiu žemėlapiu su netinkamomis evakuacijos zonomis.

Konteksto žlugimas – kai informacija pasidalijama kitoje auditorijoje ir dėl to pasikeičia jos prasmė.
Pavyzdys: satyrinė antraštė perpublikuojama lyg tikra naujiena.

Koordinuotas neautentiškas elgesys (CIB) – organizuotas netikrų paskyrų / puslapių naudojimas siekiant klaidinti apie tapatybę ar tikslą.
Pavyzdys: puslapių grupė kasdien dalijasi identiškais įrašais tą pačią minutę.

Kryžminė nuoroda — fakto patvirtinimas nepriklausomais, patikimais šaltiniais.
Pavyzdys: skaičius tikrinamas per oficialų duomenų rinkinį ir atskirą audito ataskaitą.

Metaduomenys / EXIF – įterpti techniniai duomenys apie failą (įrenginys, laikas, GPS). Dažnai platformos jį pašalina.
Pavyzdys: originalioje nuotraukoje rodomos GPS koordinatės ir fiksavimo laikas.

Naratyvas *vs* teiginys (Narrative vs Claim) – naratyvas – platus pasakojimas; teiginys – konkretus patikrinamas sakinys.
Pavyzdys: naratyvas: „Rinkimai yra suklastoti.“ Teiginys: „Mieste X balsavo 10 000 mirusių rinkėjų.“

Netikros tapatybės / astroturfingas (Astroturfing) – klaidinančios tapatybės, kurios apsimeta „žmonių iš apačios“ balsais
Pavyzdys: įmonė turi „piliečių“ puslapius, kuriuose giriamas jos produktas ir puolami kritikai.

OSINT (atvirojo kodo žvalgyba) – viešai prieinamų duomenų rinkimas ir analizė, siekiant patikrinti faktus.
Pavyzdys: įmonių registrų ir skrydžių sekimo priemonių naudojimas asmens kelionei patvirtinti.

Patikimumo etiketės – platformos arba trečiųjų šalių rodikliai žiniasklaidos priemonėms (pvz., visuomeniniam transliuotojui, valstybinei įmonei).
Pavyzdys: vaizdo įraše po kanalo pavadinimu rodoma etiketė "valstybės valdoma medija".

Pirminis šaltinis – originali medžiaga, sukurta įvykio metu arba tiesiogiai paties subjekto.
Pavyzdys: potvarkio PDF oficialioje miesto svetainėje.

„Prebunking“ / imunizavimas - manipuliacijų taktikų ir kontrargumentų mokymas prieš susidūrimą su jomis.
Pavyzdys: pamoka apie „klaidingas dilemas“ sumažina vėlesnį pažeidžiamumą.

Priskyrimas – vertinimas, kas tikėtina yra už operacijos; dažnai su atsargumo pastabomis ir įrodymais.
Pavyzdys: kalbos modeliai ir hostingo duomenys sieja svetainę su žinoma įtakos firma.

Propagandos priemonės - klasikiniai metodai: vardų klijavimas („name calling“), „blizgios abstrakcijos“ („glittering generalities“), perkėlimas („transfer“), liudijimas („testimonial“), paprasto žmogaus įvaizdys

(„plain folks“), pasirinktinių faktų dėliojimas („card stacking“), daugumos spaudimas / mados efektas („bandwagon“).
Pavyzdys: skelbime naudojamas įžymybės "atsiliepimas" be įrodymų. reklamoje naudojamas garsenybės „liudijimas“ be įrodymų.

Proporcingumas – išvados stiprumo derinimas su įrodymų kokybe ir (arba) kiekybe.
Pavyzdys: „Nepatvirtinta“, kai šaltiniai prieštarauja vienas kitam; vengiama perdėto teigimo.

Saugojimo ir žalos vertinimas – galimų rizikų (privatumas, doksinimas, retraumatizacija) vertinimas prieš skelbiant.
Pavyzdys: protesto metu filmuotoje medžiagoje suliejate nepilnamečių veidus.

Satyra / parodija – humoristinis arba išpūstas turinys, imituojantis tikras naujienas ar žmones.
Pavyzdys: svetainėje skelbiamas fiktyvus straipsnis apie „plokščios Žemės“ raketų paleidimus.

SIFT metodas – sustabdyti („stop“), ištirti šaltinį („investigate the source“), rasti geresnę aprėptį („find better coverage“), atsekti originalą („trace to the original“)..
Pavyzdys: prieš persiųsdami „retweetinate“, sustojate ir susirandate originalų pranešimą spaudai.

Skaitmeninių paslaugų aktas (DSA) / Praktikos kodeksas – ES skaitmeninių paslaugų aktas ir savanoriškas kodeksas, kuriuo vadovaujamasi platformos atsakomybe ir skaidrumu.
Pavyzdys: platformos skelbia skelbimų bibliotekas ir rizikos vertinimus pagal DSA.

Šališkumas ir euristika – kognityvinės „trumpo kelio“ nuorodos (patvirtinimas, prieinamumas, motyvuotas samprotavimas), kurios iškreipia sprendimą.
Pavyzdys: pirmenybę teikiate pavyzdžiams, atitinkantiems jūsų ankstesnius įsitikinimus.

Šaltinio skaidrumas – aiški informacija apie tai, kas valdo svetainę / paskyrą, finansavimą, pataisymų politiką ir kontaktinę informaciją.
Pavyzdys: Leidinys išvardija savo redakcijos komandą ir pataisymų žurnalą.

Šoninis skaitymas – naujų skirtukų atidarymas, kad patikrintumėte, kas yra šaltinis, prieš įsitraukiant į turinį..
Pavyzdys: pirmiausia patikrinate svetainės puslapį "Apie" ir išorinius profilius.

Taisymas / atnaujinimas – skaidrus prierašas, ištaisantis klaidas ar papildantis nauja informacija po publikavimo.
Pavyzdys: „Atnaujinta 2025-11-04: pataisyta data iš spalio 12 d. į spalio 21 d.“

Teiginys – ištara, kuriuo tvirtinama, kad kas nors yra tiesa ar melas; pagrindinis tikrinimo vienetas.
Pavyzdys: įrašas sako: „Miestas nuo 2026 m. sausio 1 d. uždraudė visas dujines virykles.“

„Tiesos sumuštinis“ — komunikacijos taktika: pareikšti tiesą → spręsti mitą → pakartoti tiesą įrodymais.
Pavyzdys: „Vakcinos yra saugios ir veiksmingos. Virusinis įrašas klaidingai teigia, kad X. Štai duomenys, rodantys saugumą.“

Verifikacijos darbo eigos (5/10/30) – triažo gylis pagal turimą laiką: 5 min. greitas patikrinimas, 10 min. gilesnis, 30 min. pilnas.

Pavyzdys: per 5 minutes patikrinate antraštę, šaltinį ir originalią nuorodą; per 30 – susisiekiate su ekspertais..

Finansuota Europos Sąjungos lėšomis. Tačiau pateiktos pažiūros ir nuomonės yra tik autoriaus (-ių) ir nebūtinai atspindi Europos Sąjungos ar Europos švietimo ir kultūros vykdomosios agentūros (EACEA) nuomonę. Nei Europos Sąjunga, nei skyrimo institucija negali būti laikomos atsakingomis už jas.